

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת שמות תש"פ¹

החיוב להכיר טובה - לבני אדם, לבעלי חיים, לצומח, ואף לדומם

שהיתה חובה למצרים להכיר טובה ליוסף. אבל התורה מדגישה "אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף", כדי לתת יתר חומרה למעשיו של פרעה; שעל אף כל הטובה שעשה יוסף למצרים והחיוב להכיר לו טובה על כך - פרעה לא נוהג כך, ומשעבד את עמו של יוסף בפרך.

הכרת טובה - יסוד גדול באמונה

החיוב להכיר טובה לכל מי שהיטיב עמנו הוא גדול מאד, והוא יסוד גדול באמונה ובעבודת ה'. כל מה שאנו עבדי ה', בנוי על הכרת טובה לבורא על כל הטובות שעשה לנו. מי שחסר לו היסוד הזה, זהו פגם גדול מאד. גם אם הוא מקיים מצוות, ובודאי יקבל שכר בעד קיום מצוות, אבל חסר לו יסוד עיקרי בקיום המצוות, והוא היסוד של הכרת הטובה.

חז"ל אמרו, "כל הכופר בטובתו של חברו, סוף כופר בטובתו של הקדוש ברוך הוא" (משנת רבי אליעזר פרשה ז). פרעה מתחיל ב"לא ידע את יוסף" - לא רוצה להכיר טובה למי שטרח במשך שנים להציל את מצרים מחרפת רעב (ע"י איסוף ואכסון התבואה של שבע שנות השבע), ומזה הוא מגיע בסוף ל"לא ידעתי את ה', וגם את ישׂרָאֵל לֹא אֶשְׁלַח" (שמות ה, ב). לא רוצה להכיר טובה לקב"ה שהציל אותו ומָרְעָב ומשאיר הצרות.

לכאורה יש לאדם תירוץ טוב למה לא להכיר טובה להקב"ה. אמנם הקב"ה נתן לי חיים, נתן לי כסף, נתן לי בריאות ואשה וילדים וכל מיני דברים, אבל זה לא עלה לו כלום, וגם לא החסיר ממנו כלום. אז למה צריך להכיר לו טובה? אבל חשבון זה אינו נכון. צריך להכיר טובה לא מפני שנחסר לשני, אלא מפני שקבלתי ממנו טובה. גם אם לא נחסר ממנו כלום, וגם אם לא טרח בדבר, עצם קבלת הטובה מהשני מחייבת הכרת טובה.

למה צריך להכיר טובה אם לא נחסר מהנותן כלום? - כי יסוד גדול הוא בכוחות הנפש של האדם, שהם מושפעים ונפעלים בעיקר ע"י הרגש, ולא ע"י השכל. ממילא, אם אדם לא יכיר טובה תמיד, גם במקרים שבהם השכל אינו מחייב זאת, יפגע מכך הרגש של הכרת הטובה, ופגיעה זו תגרום לכך שגם במקרים שבהם השכל כן מחייב להכיר טובה, הוא לא יעשה זאת, ולא יכיר טובה. כי הרגש אינו "למדן" לחלק חילוקים, וכל שהלב אינו רגיל להכיר טובה כסדר לכל מי שבאה לנו טובה ממנו, נפגם מזה כח הנפש של הכרת הטובה. כך ביאר מו"ר הגרא"א דסלר זצ"ל ("מכתב מאליהו" ח"ג עמ' 101).

חיוב הכרת טובה - אפילו לדומם

מסיבה זו, אפילו לדומם צריך אדם להכיר טובה. כך רואים בפרשה הבאה. הקב"ה אומר למשה: "אָמַר אֵל אֶהְרֹן: קח מִטָּנָה, וְנָטָה יָדְךָ עַל מִימֵי מִצְרַיִם, עַל נְהַרְתָּם עַל אֲרֵיכֶם וְעַל אֲגָמֵיהֶם... וְיָהִיו דָּם" (שמות ז, יט). והנה, מבחינתו של היאור, אין

שעבוד מצרים מתחיל בכפיות טובה

התורה מספרת: "וַיִּקַּם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, ח). בגמרא נחלקו אם הכוונה למלך חדש ממש, או רק להנהגה חדשה של אותו מלך עצמו, "שנתחדשו גזרותיו", כאילו היה מלך חדש (סוטה יא, א). [שתי הדעות מובאות גם ברש"י על הפסוק (שמות שם)].

מה היה השינוי בהנהגה? - השינוי היה, שבעבר כיבד פרעה את יעקב, כיבד גם את בני יעקב, נתן להם לשבת במיטב הארץ, והנה עכשיו הוא משנה את כל הדרך ומשעבד אותם. לדעה זו, "אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" מתפרש כנראה במוכח של חיבה, כמו שאמר ה' על אברהם: "כִּי יָדַעְתִּי יוֹסֵף אֲשֶׁר יִצְנֶה אֶת בְּנָיו" וכו' (בראשית יח, יט). "יָדַעְתִּיו - לשון חיבה" (רש"י שם). וכך גם כאן: "אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" - לא חיבב את יוסף. לא מכיר טובה ליוסף על שהציל את מצרים מרעב. גם באופן אישי היה צריך להכיר טובה ליוסף. יוסף קנה עבדו את כל מצרים לעבדים, ואת אדמותיהם העביר לבעלותו (שם מז, כג). אבל הוא לא מכיר טובה ליוסף על הדברים האלה, ומשעבד בבני עמו.

במדרש מובאת גם דעה שלישית: המלך החדש היה אותו מלך עצמו, אלא שבהתחלה סירב לגזור גזירות על ישראל בגלל שהכיר טובה ליוסף, ובעקבות כך הורידו אותו מכסאו. לאחר שלושה חדשים נכנע לרצון עמו והבטיח לגזור גזרות על ישראל, ואז החזירוהו למלכותו (שמו"ר א, ט). לפי דעה זו, "מלך חדש" פירושו חדש ממש, אך לא לגמרי. הוא היה כבר מלך מקודם, אבל מלכותו פסקה, ועכשיו היא שבה ונתחדשה.

בעלי התוספות על התורה כתבו דבר מעניין. לדבריהם, גם בתקופת השעבוד הכיר פרעה טובה לבני יוסף, ובעוד שכל ישראל לא היו רשאים לצאת ממצרים, לבני יוסף היתה רשות לצאת ממצרים, והם אכן הלכו לארץ ישראל ובנו שם ערים גם בתקופת השעבוד. בזה הם מסבירים למה בספר יהושע, שכתובים בו הכיבושים של יהושע, לא נזכר בשום מקום שכבשו את שכם. הטעם - כי שכם כבר היתה בידיהם מקודם. [בזה מוסבר גם מה שמפורש בתנ"ך, שבני אפרים נהרגו בתקופה זו במלחמה עם אנשי גת הפלשתים (דבה"א ז, כא)]. פרעה מכיר א"כ טובה ליוסף. הוא לא מתעלם לגמרי מהטובה שעשה יוסף למצרים. ובכל זאת, זה לא מספיק. להכיר טובה לבני יוסף לבדם, או ששלשה חודשים הוא מוכן להאבק על הכרת הטובה לכל ישראל ותו לא, מוגדר עדיין ע"י התורה הקדושה כ"לא ידע את יוסף". הכרת טובה אמיתית היתה צריכה לגרום לפרעה לוותר על המלכות לגמרי, ובלבד שלא לפגוע בבני יוסף, ואף לא בבני עמו.

האמת היא, שגם לולא היה יוסף מציל את המצרים מרעב, גם אז היה אסור לשעבד את ישראל. מה ההיתר לשעבד אנשים בעבודת פרך, להכות אותם ולהשליך את ילדיהם ליאור, ועוד דברים שעשו המצרים לישראל? אין כל היתר לזה, גם בלי

זה, על שהציל אותי פעם מענין רע (כפי שמבואר שם בירושלמי), לכן החלטתי לגמול עמו את יתרת הכבוד הזה, להושיבו ליד תלמיד חכם" (ירו' תרומות פ"ח סוף ה"ג). אינני יודע אם אותו כלב נהנה מן הכבוד שניתן לו, מסתבר שהיה מעדיף לקבל עצם נוספת לארוחתו במקום שיושיבוהו בסעודה ליד תלמיד חכם... גם מצד כבודו של החכם לא ראוי לכאורה להכיר טובה לכלב באופן כזה, אבל מכל מקום, ההרגשה של אותו אדם היתה נכונה. הירושלמי רצה כנראה ללמדנו בסיפור זה, שצדק אותו אדם בכך שהרגיש חובה לעצמו לגמול טובה לכלבו עבור הסיוע שקבל ממנו. כנראה משום זה הביא הירושלמי מעשה זה, כדי ללמדנו שהחיוב להכיר טובה למי שגמל עצמו טובה הוא גם לכלב⁴.

גם בדור שלנו חי כאן בירושלים הג"ר ישראל זאב גוסטמן זצ"ל, ראש ישיבת 'נצח ישראל', שהיה נוהג להשקות בעצמו את השיחים שצמחו בחצר ישיבתו. מדוע? מפני שבשעה שבאו הנאצים ימ"ש לביתו בוילנא לקחתו להריגה, נמלט לחצר ביתו והסתתר שם תחת אחד השיחים, וכך ניצל ("הליכות ישראל" - הליכות הלכות והנהגות מהגרי"ז גוסטמן זצ"ל - עמ' 27). בגלל אותו מעשה, הכיר כל ימיו טובה לשיחים, וכאות להכרת טובה זו היה משקה אותם בעצמו. אמנם השיחים בחצר הישיבה לא היו אותם שיחים שהצילו אותו מהריגה, שהרי השיחים שבוילנא נשארו בוילנא, והשיחים בירושלים היו שיחים אחרים, אבל כיון שפנין צומח זה הציל אותו - הכיר טובה לכל אותו המין⁵. לשיחים לא היתה, כמובן, שום "נפקא מינה" מזה שהגרי"ז גוסטמן עצמו היה משקה אותם - היה אפשר לבקש מאחד התלמידים או מגנן מקצועי להשקות אותם, והם היו מקבלים אותה כמות של מים. אף על פי כן, כיון שהגרי"ז גוסטמן מצידו חש הכרת טובה כלפיהם - טרח להשקות אותם בעצמו. זהו אדם גדול! מכיר טובה אפילו לשיחים שהצילו אותו, וגומל עצמו טובה בעצמו כל ימי חייו!

ב'שיטה מקובצת' (ב"ק צב, ב) מובא מעשה מופלא, ממנו רואים עד כמה היו גם הראשונים זהירים בהכרת טובה אפילו לדומם. מובא שם, שהרי"ף ז"ל חלה פעם, "ונכנס אצל אדם אחד במרחץ שהיה לו בביתו, ונתנהה מן המרחץ" עד שהבריא. לימים, ירד אותו אדם מנכסיו, ונאלץ להעמיד את המרחץ למכירה, כדי שיוכל לפרוע את חובותיו. פנו העוסקים בדבר אל הרי"ף ובקשו ממנו לשום את שווי של המרחץ ולטפל במכירתו. אמר להם הרי"ף: "לא אדון ולא אוהב במרחץ הזה, לא בפקדון ולא בשומא ולא בשום דבר המתיחד אליו, לפי שנתהניתי ממנו". לא אמר שאינו רוצה להזדקק לענין מפני שמכיר טובה לבעל המרחץ (שודאי גם לו הכיר טובה), אלא מפני שמכיר טובה למרחץ עצמו. הרי שהקפיד הרי"ף להכיר טובה גם לדומם, כמו משה רבינו.

החיוב להכיר טובה גם למי שהרע לנו

אחרי שראינו שהחיוב להכיר טובה הוא לא רק לבני אדם שגמלו עצמו טובה, אלא אפי' לבעלי חיים ולצמחים, ואפילו לדומם שצמחה לנו טובה ממנו, נראה עתה, שהחיוב להכיר טובה הוא לא רק למי שהיטיב לנו, אלא גם למי שהרע לנו - אם בנוסף לרעה הוא גם גמל עצמו טובה.

התורה מצוה אותנו: "לא תתעב מצר, כי גר היית בארצו"

כאן מכה, אלא ברכה. כל ימיו עושים אותו המצרים עבודה זרה (ע"י רש"י שם, יז), גם פרעה נעזר בו כדי לעשות עצמו עבודה זרה (ע"י רש"י שם, טו), ועכשיו מגיעה סוף סוף הזדמנות שבה שהיאור משנה את תפקידו, ומשמש מכשיר לקידוש השם: "בְּזֹאת תִּדְבַּר עִי אֶל ה' - הֲנֵה אֲנִי מִכָּה בַּמַּטָּה אֲשֶׁר פָּיְדִי עַל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר, וְנִהְפְּכוּ לְדָם" (שם, יז). אף על פי כן, כשה' מצוה את משה להכות את היאור, הוא לא מטיל את המשימה על משה עצמו, אלא על אהרן: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: אָמַר אֶל אֶהֱרֹן קַח מַטֵּן וְנִטָּה עַל מַיִם מִצְרַיִם, עַל נְהַרְתָּם עַל יַאֲרֵיהֶם... ויהיו דם". כך גם במכת צפרדע: "אָמַר אֶל אֶהֱרֹן נִטָּה אֶת יְדֶךָ בַּמַּטֵּן עַל הַנְּהָרֹת עַל הַיְּאֵרִים וְעַל הָאֲנָמִים, וְהָעַל אֶת הַצִּפְרָדְעִים עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם, ח, א). וכך גם במכה השלישית: "אָמַר אֶל אֶהֱרֹן נִטָּה אֶת מַטֵּן וְהָךְ אֶת עַפְרֵי הָאֶרֶץ, וְהָיָה לְכֹנֶס בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם, יב).

מדוע מצוה ה' שאהרן יהיה זה שיכה את היאור ואת עפר הארץ, ולא משה עצמו? מסביר רש"י (ע"פ חז"ל), "לפי שהגן היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה ע"י אהרן" (רש"י שם, ז, יט). וכן "לא היה העפר כדאי ללקות ע"י משה, לפי שהגן עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול (הגנה שהועילה רק ליום אחד, עד שהלשינו עליו לפרעה), ולקה על ידי אהרן" (רש"י שם, ח, יב). למרות שהמכות הבאות על היאור ועל עפר מצרים הופכות אותם לכלי לקידוש השם, מצדו של משה יש כאן פעולה הנראית על פניה כולזול ביאור ובעפר, וקאי הכרת טובה כלפיהם על ההגנה שסיפקו לו בעבר, לכן מצוה ה' שאהרן יביא עליהם את המכות הללו, ולא משה עצמו^{3,2}.

אחר כך, בתקופה מאוחרת יותר, משה מבין כבר מעצמו יסוד זה, שלא להכות את מי שהוא חייב להכיר לו טובה, גם אם יש בהכאה זו מצוה וקידוש השם גדול. כשה' מצוה את משה (אחרי פרשת בנות מדין): "צַרֹּר אֶת הַמִּדְבָּרִים וְהַפִּתָּם אוֹתָם" (במדבר כה, יז), משה לא הולך בעצמו לקיים את הציווי, אלא שולח למשימה זו את פינחס (שם לא, ו). למה לא הלך לקיים את הציווי בעצמו? לפי דעה אחת בחז"ל - "מפני שנתגדל בארץ מדין, אמר: אינו בדין שאני מיצר למי שעשה בי טובה. בור ששתית ממנו - אל תזרוק בו אבן" (במדבר כב, ה). משה גדל במדן, מצא שם את השידוך שלו, ומדן הגנה עליו כשברח מפני פרעה. לכן, למרות שה' מצוה להלחם במדן, אם אפשר לקיים מצוה זו ע"י שליח, יש לבחור באפשרות זו, ולא להכות את מדין בעצמו. אמנם למדקנים מגיע עונש וצריך לענוש אותם, משה אף קוצף על אנשי הצבא שלא עשו נקמה מספיקה במדין ולא הרגו גם את הנשים (שם לא, יד-טז), אבל מצד שני - הוא עצמו לא יכול לצאת למלחמה הזו, כי הוא עצמו חייב להכיר טובה למדין.

הכרת טובה לבעלי חיים, לצמחים ולדומם - בחז"ל

ואצל חכמי הדורות

בירושלמי מובא סיפור מעניין בענין הכרת הטוב: מעשה ביהודי שהזמין תלמיד חכם אחד לסעוד בביתו. כשבאו להסב לסעודה, הושיב בעל הבית כלב ליד האורח! שאל האורח את בעל הבית: וכי לכך הזמנת אותי, לבזות אותי ולהושיב לידי כלב?! אמר לו: "חס וחלילה, רבי! אלא שחייב אני טובה לכלב

השלוחים הם רשעים ורעים, כפי שראינו, שגם במקרה כזה עלינו להכיר טובה למיטיבנו.

חז"ל כל כך לימדו אותנו להכיר טובה על כל דבר. חז"ל אמרו, "אורח טוב מהו אומר? - כמה טרחות טרח בעל הבית בשבילי! כמה בשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלוסקאות הביא לפני, וכל מה שטרח לא טרח אלא בשבילי!" אבל אורח רע מהו אומר? - מה טַרַח טַרַח בעל הבית זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחד שתיתי. כל טַרַח שטרח בעל הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו" ⁸ (ברכות נה, א). הדברים נכונים במישור שבין אדם לחברו, אבל גם במישור שבין אדם למקום. אורח טוב בעולמו של הקב"ה, מכיר טובה לקב"ה על כל מה שברא: על השמים ועל הארץ, על השמש והכוכבים, על המים, על האויר, על הפירות, על החיות, על העופות - כאילו לא נברא העולם כולו אלא בשבילו. אמנם יש עוד מיליארדי אנשים בעולם, וגם הם נהנים ממנו כמוני, אבל מה זה משנה? וכי אינני צריך להכיר טובה לבורא, רק בגלל שיש גם אחרים שנהנים? ! אדרבה! טוב, שיש עוד אנשים שנהנים. אם הייתי לבד בעולם, היה די משעמם. לא היתה ישיבה, ולא היה שום דבר אחר. טוב שה' ברא עוד בני אדם בעולם חוץ ממני. צריך להכיר טובה על כל העולם המלא שה' ברא לי.

מספרים על הגאון רבי ישראל מסלנט זצ"ל, שנכנס פעם לבית קפה, וביקש כוס תה. נתנו לו כוס תה בצירוף חשבון לתשלום בסך נכבד למדי. שאל את בעל המקום: מדוע מחירה של כוס תה כל כך גבוהה? הרי המים כמעט אינם עולים כלום, גם התה כמעט אינו עולה כלום, וגם ערכה של כפית סוכר הוא כאין וכאפס! אמר לו בעל המקום: אמת. אם היית שותה כוס תה בביתך, כך היה החשבון. אבל כאן, אינך משלם רק עבור התה, אלא על כל התפאורה שמסביב. יש כאן תזמורת, יש מלצרים, יש תמונות נאות על הקירות, והחשבון שקבלת מתחשב גם בזה. אמר רבי ישראל: עכשיו הבנתי, מדוע על שתית כוס תה תקנו לברך "שהכל נהיה בדברו". והרי אינני שותה אלא כוס תה קטנה, ומדוע עלי להזכיר בכרתי עליה, שכל העולם נהיה בדברו? מה לכל העולם ולכוס התה שלי? התשובה היא, שלא רק על כוס התה עלי להודות, אלא גם על התפאורה שמקיפה אותה. ה' ברא עולם שלם, הרים וגבעות, ימים ונהרות, אילנות עשבים ופרחים, וא"כ גם עליהם עלי להודות בבואי לשנות כוס תה, שכן כל אלו משמשים כ"תפאורה" לכוס התה אותה אני שותה. זהו חשבון של אורח טוב בעולם, כפי שאמר הג"ר ישראל מסלנט זצ"ל.

צריך תמיד לראות את הטובה הכי קטנה שמישהו עשה לי, להכיר לו טובה. כל שכן למי שעושה לנו את כל הטובות בלי הרף, ערב ובוקר וצהריים, הטוב כי לא כלו רחמיק, ודאי שצריך להכיר לו טובה יומם ולילה ולעבדו בכל כוחנו. הכח של הכרת טובה הוא יסוד כל היהדות וכל התורה כולה.

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

(דברים כג, ח). נכון שסבלתם מאד מן המצרים, אבל הגיעה לכם גם טובה מהם, כשהסכימו לארח אתכם בשנות הרעב, ולהנות אתכם מן המזון שצברו בשנות השבע, וא"כ צריכים אתם להכיר טובה למצרים. לא להתחבר אליהם יותר מדי, לא להתחתן עם גר מצרי, אבל דור שלישי יבוא להם בקהל ה' (שם, ט). אסור לתעב אותם יותר מדי. צריך להכיר להם טובה, גם אם עשו לכם צרות גדולות.

יותר מכך. החיוב להכיר טובה חל גם כלפי מי שכל כוונתו היתה לרעה! אם צמחה טובה ממעשיו הרעים - גם כאן חל חיוב להכיר טובה. יסוד זה נלמד מפרשתנו: כשבנות יתרו מספרות לאביהן על משה שהציל אותן מיד הרועים, הן אומרות: "איש מצרי הציילנו מיד הרעים" (שמות ב, יט). יש כמה פירושים בחז"ל, מדוע מכונה כאן משה "איש מצרי". לפי אחד מהם, הטעם לזה הוא, מפני שמשה אמר להן: לא אני הצילתי אתכן מיד הרועים, אלא "אותו מצרי שהרגתי" (שבגללו נאלצתי לברוח מפרעה ולהגיע למדין) הוא הציל אתכן" (שמו"ר א, לב), וְלוֹ עָלִיכֶן לְהַכִּיר טוֹבָה, כִּי לֹאֵל אֹתוֹ מִצְרַיִם, הֵייתִי נִמְצָא הַיּוֹם בְּמִצְרַיִם, וְלֹא הֵייתִי יֹכֵל לְהַצִּיל אֶתְכֶן" ⁶. והנה, אותו מצרי מסתמא לא שמע מימיו על יתרו ועל בנותיו; וגם אם שמע, ודאי לא התכוין להכות את האיש העברי כדי שמשוה יהרוג את מכהו ויאלץ אח"כ לברוח למדין ולהציל את בנות יתרו. גם כוונה טובה אחרת לא היתה לו במעשהו, רק כוונה רעה - להכות יהודי. ובכל זאת, היות ועל ידי המעשה הרע שעשה התגלגלה טובה לבנות יתרו, אומר להן משה שחייבות הן להכיר טובה גם לאותו מצרי! אמנם אותו מצרי יָשָׁב בגיהנם על מה שעשה, אבל בנות יתרו מצדן צריכות להכיר לו טובה על התועלת שצמחה להן מן המעשה הרע שעשה.

נקודה דומה מוצאים אצל עוג מלך הבשן. עוג יוצא למלחמה על ישראל, ומשה מפחד. "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, אֵל תִּיָּאֵר אֹתוֹ" (במדבר כא, לד), "שהיה משה ירא להלחם, שמא תעמוד לו זכותו של אברהם, שנאמר וַיִּבְא הַפְּלִיטַי וַיַּגֵּד לְאַבְרָם הָעֶבְרִי" (בראשית יד, יג), הוא עוג, שפלט מן הרפאים שהכו כדרלעומר וחביריו בעשרות קרנים" (רש"י שם). לשם מה הגיע עוג הפליט אל אברהם וסיפר לו שלוט נשבה במלחמה? אומר רש"י, "מתכוין היה שיהרג אברהם, וישא הוא את שרה" (רש"י שם). וכן הביאו התוספות: "אמר בלבו, אלך ואומר לאברהם, וילחם וימות, ואשא שרה אשתו. ואפילו הכי היה ירא משה שמא תעמוד לו זכות אברהם" (תוס' נדה סא, א ד"ה זה עוג). הרי שוב לפנינו, שאף באופן שעושה המעשה לא נתכוין כלל להיטיב ולעשות חסד, אלא להיפך, להרע לאברהם ולגרום לו שימות, מ"מ כיון שבפועל היה בזה חסד לאברהם, שנודע לו על נפילת לוט בשבי והלך והצילו, ממילא היתה מזה זכות לעוג, עד כדי כך, שכל כלל ישראל היה נתון בסכנה שמא תעמוד לו זכות זו, ויצליח להלחם בישראל ולנצחם. הקב"ה היה צריך להרגיע את משה ולומר לו "אֵל תִּיָּאֵר אֹתוֹ". הזכות של עוג לא תספיק לו כדי לנצח. אבל הזכות היא זכות.

מחיובי הכרת הטוב - להכיר שהכל נעשה בשבילי!

אנו צריכים להתרגל להיות מכירי טובה. קודם כל לה', אבל גם לשלוחי ה' שעשו לנו טובה צריך להכיר טובה, ואפילו

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח].
- הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת שמות: "ויאמר אל עמו... הבה נתחכמה לו, פן ירבה, ויהיה פי תקנאנה מלחמה... ונלחם פניו ויעלה מן הארץ" (שמות א, ט-י) ⇔ "ויאמר ה' אל משה, עתה תראה אשר אעשה לפניה, פי יבד תזקה ושלחם ויבד תזקה ויגרשם מארצו" (שם ו, א). הקשר הוא ניגודי: בתחילת הפרשה - פרעה חושש שמא ישראל יברחו ממצרים. בסוף הפרשה - ה' מבטיח שפרעה בעצמו יגרש את ישראל ממצרים. קשר נוסף: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרמה" (שם א, א) ⇔ "בד תזקה ושלחם ויבד תזקה ויגרשם מארצו" (שם ו, א). [קשר ניגודי]. קשר נוסף: "ונמקרו את חיייהם בעבדה קשה ובלבנים" (שם א, יד) ⇔ "לכו עבדו... לכם נתקן לבנים תתנו" (שם ה, יח).
2. וכן נצטוו לדורות שלא לנהוג מנהג בזיון אפילו בדבר דומם שאנו צריכים לו, שנאמר: "ולא תעלה במעלת על מזבחי אשר לא תגלה ערונתך עליו" (שמות כ, כב), ופירש רש"י: "שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך... ואתה נוהג בהם מנהג בזיון. והרי דברים קל וחומר: ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיון אמרה תורה הואיל ויש בהם צורך לא תנהג בהם מנהג בזיון, חבירך שהוא בדמות יצרך, ומקפיד על בזיונו, על אחת כמה וכמה". הרי מבואר בדבריו, שגם כלפי האבנים עצמן, "הואיל ויש בהם צורך - לא תנהג בהם מנהג בזיון".
3. לכאורה קשה על יסוד זה ממה שכתב ב"חובות הלבבות" (ריש שער עבודת האלקים), וז"ל: "מן הידוע אצלנו, כי כל מיטיב אלינו, אנו חייבין להודות לו כפי כוונתו להועיל לנו... ואם תגיע לנו שום טובה על ידי מי שלא כיון בה אלינו, יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו, ואין אנו חייבין בה". וז"ל, שחיוב להודות למיטיב כזה - אין, (וכלשון חוה"ל: "יסתלקו מעלינו חיובי ההודאה לו"). אבל להרע לו, אפילו כשצריך לעשות כן - אסור, בגלל חובת הכרת הטוב כלפיו.
4. וכן מצינו שהתורה ציתה אותנו להכיר טובה לכל מיין הכלבים, בשכר זה שהכלבים במצרים לא חרצו לשונם לבני ישראל כשיצאו ממצרים (עי' רש"י שמות כב, ל ד"ה לכלב תשליכון אותו).
5. עי' בהערה הקודמת.
6. כך ביאר הגר"ח שמואלביץ זצ"ל (שיחות מוסר, תשל"ב, מאמר ל"ב), שמה שאמר משה לבנות יתרו "אותו מצרי שהרגתי הוא הציל אתכן", כוונתו היתה להורות להן שעליהן להכיר טובה לאותו מצרי.
- והנה, המפרשים על המדרש לא ביארו כן, אלא ביארו שכוונתו של משה היתה רק שלא להחזיק טובה לעצמו, ואמר כי מאת ה' היתה זאת, שה' סיבב שאותו איש מצרי יכה איש עברי, ויבוא משה ויהרוג את המצרי, ויצטרך לברוח למדין וכו', ומזה צמחה הטובה לבנות יתרו, והכל בהשגחה מאת ה', ולא בבחירתו של משה (עי' "יפה תואר" ו"עץ יוסף" על המדרש). ולפי זה אין ראייה מדברי משה שיש חיוב להכיר טובה גם למי שנתכוין במעשיו לרעה. דלא זה מה שנתכוין משה לומר בדבריו. אך הגר"ח שמואלביץ ביאר כנ"ל, שמשה נתכוין להורות לבנות יתרו שעליהן להכיר טובה למצרי, ולפי דבריו יש באמת ראייה מכאן, שחיוב הכרת טובה הוא גם למי שלא נתכוין כלל לעשות טובה, אלא רעה.
- ויש שהביאו ראייה ליסוד זה מגמרא מפורשת: אמר רבי אלעזר, בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום וכו' (כתובות סח, א). והיינו, דמחמת הרמאים המתחזים לעניים ומבקשים צדקה, יקל עלינו העונש על העלמת עין מן העניים, כי הרמאים הם אלו שגורמים לנו (רש"י). ולכאורה צ"ע, למה עלינו להחזיק טובה לרמאים על כך, והרי הרמאים לא לכך נתכוונו, אלא התכוונו לרעה, לגזול את כספנו. אלא על כרחך, כיון שסוף סוף צמחה לנו טובה מרמאותם, עלינו להחזיק להם טובה.
7. צריך להבין: וכי זו היא האמת, שכל מה שטרח בעל הבית לא טרח אלא בשביל האורח? ! ודאי שלא! בעל הבית טרח בשביל כולם! בשביל אשתו ובניו, וגם בשביל האורח. וא"כ, לכאורה לא אורח טוב יש כאן, אלא אורח בעל דמיונות. ולמה הביאו ממנו חז"ל דוגמא עבורנו? וכי כך צריכים אנו להיות? אנשים בעלי דמיונות, שאינם יודעים להעריך את המציאות לאשורה?
- ונראה לומר, שודאי האורח הטוב אינו טיפש ואינו בעל דמיונות, ויודע הוא היטב שטירחת בעל הבית היתה עבור כולם. ואולם, האורח הטוב מכיר בטובתו של בעה"ב, ועל כן הוא מעריך שגם אם שאר בני הסעודה לא היו כאן, ורק האורח היה כאן, גם אז היה מוכן בעה"ב לטרוח את כל הטירחה שטרח, רק בשביל אורחו. וא"כ, חובתו המוסרית של האורח היא, להחשיב את טירחת בעה"ב כאילו נעשתה רק עבורו. ועי' בהערה הבאה.
8. גם האורח הרע ודאי יודע את האמת, שטירחת בעל הבית היתה עבור כולם. עבור בני הבית, אך גם עבור האורח. אלא שהאורח הרע לא מכיר בטובתו של בעה"ב, ולכן הוא טוען, שאם רק הוא היה כאן, לא היה טורח עבורו בעה"ב ולא היה נותן לו כלום. ולכן גם עתה, כשבעה"ב טרח גם עבור האורח, מחשיב האורח הרע את טירחת בעה"ב כאילו "כל טרַח שטרח בעל הבית, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו", ואיני חייב להכיר לו טובה כלל. [וזהו כבר שקר גמור. שהרי במציאות טרח כעת בעה"ב גם עבור האורח].
- ומה היא האמת? האם אכן היה מוכן בעה"ב לטרוח את כל הטירחה רק עבור האורח? - איננו יודעים. שכן הגמרא גילתה לנו רק את דעת האורחים, ולא את דעת בעה"ב. וכנראה שדעתו שתומה ואינה ידועה, לא לנו ולא לאורחים. וזה גופא הגורם להבדל בגישתם של שני סוגי האורחים. האורח הטוב - תולה לזכותו, ומעריך שודאי בעה"ב היה טורח גם עבור האורח לבדו. והאורח הרע תולה להיפוך. כי האורח הטוב מחפש להיות חייב בהכרת טובה, והאורח הרע מחפש דרכים להפטר מחובה זו.
- [ונראה שמלשון הגמרא מוכח כדברינו, שלא מחמת התבטאותו של האורח הוא מקבל את הגדרתו, אלא להפך: צורת ההסתכלות והשפיטה של האורח כלפי בעה"ב המיטיב עמו, היא המגדירה אותו כבר מן ההתחלה כאורח טוב או כאורח רע. דהנה הגמרא לא אמרה, "אורח האומר כמה טרחת טרח בעל הבית בשבילי... הרי זה אורח טוב. אבל אורח האומר מה טרַח טרַח בעל הבית זה... הרי זה אורח רע". דלפי נוסח זה היה משמע באמת, שהגדרת האורח כאורח "טוב" או כאורח "רע" נובעת מחמת דברי האורח. אך לא כך אמרה הגמרא, אלא כך: "אורח טוב מהו אומר? - כמה טרחת טרח בעה"ב וכו'. אורח רע מהו אומר? - מה טרַח טרַח בעל הבית וכו'". ומלשון זו משמע, שהאורח הטוב הוא "טוב" עוד לפני מה שאמר, וכן האורח הרע הוא "רע" עוד לפני מה שאמר. וזה מתאים למה שביארנו, שלא מחמת התבטאותו של האורח הוא מקבל את הגדרתו, אלא להפך: צורת ההסתכלות והשפיטה של האורח כלפי בעה"ב המיטיב עמו - הסתכלות טובה או הסתכלות רעה - היא המגדירה אותו כבר מן ההתחלה כאורח טוב או כאורח רע, והיא גם המביאה אותו לבסוף להתבטא על בעה"ב בהתאם לאישיותו].